Sociologins objekt eller politikens begrepp? Reflektioner kring begreppet "civilt samhälle"

ROLF LIDSKOG
Högskolan i Örebro. Institutionen för samhällsvetenskap

1. Inledning[1]

"Since Comte, the sociological tradition has been anchored in its emphasis on civil society, particularly in sociology's development within French, English and American society" (Alvin Gouldner 1980:367). Samtidigt med detta starka påstående om det civila samhällets centrala betydelse för sociologin, så är begreppets värde satt i tvivelsmål. Här finns såväl politologer som sociologer, som argumenterar för att begreppet inte har något vetenskapligt och analytiskt värde, att begreppet är att se som politiskt. Vid Sveriges Sociologförbunds årsmöte 1994 – som hade temat "Staten, marknaden och det civila samhället" – riktades stark kritik mot såväl trikotomin stat-marknad-civilt samhälle som begreppet "civilt samhälle".

Begreppet "civilt samhälles" historia och skiftande innebörd är relativt oomtvistad, och det finns mängder med (idé)historiska översikter över dess innebörd. Vad som är omtvistat är dess vetenskapliga status; i vad mån det överhuvudtaget är användbart i analyserandet av det moderna samhället. För sociologin är diskussionen speciell eftersom det finns sociologer som likt Gouldner hävdar att det är det civila samhället som utgör disciplinens objekt. Jag ska i denna artikel försöka förklara varför det finns så motsägelsefulla uppfattningar om begreppet inom sociologin och därefter kritisera inläggen på sociologförbundets årsmöte för att vara ensidiga i den bemärkelsen att de endast tar fasta på en viss begreppsinnebörd utan att diskutera andra, idag existerande, innebörder. Mitt angreppssätt är närmast att se som begreppshistoriskt och min utgångspunkt är att ett historiskt perspektiv på begreppet "civilt samhälle" är viktigt för diskussionen om dess nuvarande status och relevans.

Uppsatsen har följande uppläggning: I nästa avsnitt kommer jag att presentera två olika begreppsinnebörder, en liberal och en marxistisk. I min redogörelse för dessa två perspektiv kommer jag att betona att dagens varianter uppvisar stora skillnader jämfört med de ursprungliga formuleringarna. I det tredje avsnittet söker jag besvara frågan om vad sociologer

menar med begreppet "civilt samhälle" när de pläderar för att det är objekt för det sociologiska tänkandet. Jag kommer att argumentera för att man här ger "civilt samhälle" en tredje innebörd, nämligen som den sfär som förser samhället med social integration. I diskussionen om huruvida det civila samhället ska ses som sociologins objekt urskiljer jag två ståndpunkter, där den ena är begränsad till att gälla sociologins uppkomst (den genetiska frågan), medan den andra ståndpunkten diskuterar sociologin generellt (den ontologiska frågan).

Efter denna diskussion om civilt samhälle som sociologins objekt återvänder jag i ett fjärde avsnitt till frågan om vilken sociologisk kritik som riktats mot det civila samhällets begreppsinnebörd. Jag tar framför allt fasta på den kritik som Göran Ahrne och Thomas Brante formulerade vid Sociologförbundets årsmöte. Denna kritik finner jag relevant vad gäller den neoliberala synen på det civila samhället medan en neomarxistisk innebörd helt undgår kritiken – ja, snarare uppvisar detta perspektiv precis det som Ahrne och Brante efterlyser. De kritiserar synen på det civila samhället som en homogen svär karakteriserad av fri interaktion och avsaknad av kamp och konkurrens – vilket ter sig märkligt när det idag finns marxistiskt inspirerade sociologer som just hävdar att det civila samhället innehåller heterogena sociala praktiker, motstridiga intressen och social kamp. Mot denna bakgrund argumenterar jag för att deras kritik är missvisande, den är giltig endast för en viss innebörd av "civilt samhälle" (må vara att denna innebörd är vanlig i den svenska offentliga debatten).

I det femte avslutande avsnittet sammanfattar jag min diskussion: hur sociologin förhåller sig till begreppet "civilt samhälle" är helt beroende av vilken innebörd man ger begreppet. Och det som gör begreppet extra problematiskt är att författare ofta ger begreppet såväl en analytisk som en empirisk innebörd.

2. Det civila samhällets begreppshistoria

Jag ska i detta stycke diskutera framväxten av två olika innebörder av begreppet det "civila samhället". Dessa innebörder uppstår inte slumpmässigt eller av renodlat ratonella skäl. De är kontextuellt bestämda svar på en viss sociopolitisk problematik (Farr 1989). Inom denna artikels ram finns dock inte utrymme för att diskutera begreppsinnebördernas samhälleliga kontext i någon nämnvärd utsträckning. Jag fokuserar således ganska ensidigt på innebörden, utan att nämnvärt gå in på orsakerna till begreppets utveckling och förändring.[2]

Det liberala perspektivet

Aristoteles är den person som först förknippas med begreppet "civilt samhälle" (Held 1987, Keane 1988b). I hans tänkande har dock begreppet en mycket annorlunda innebörd än vad det senare kom att få. "Civilt samhälle" (*koinonia politiké*) var ett begrepp som täckte in såväl staten som samhället. Enkelt uttryckt kan sägas att Aristoteles diskuterade det *civiliserade samhället,* och kontrasterade det mot det *barbariska.* Det var först i det civiliserade samhället som politik och etik var möjligt, eftersom det var i det civiliserade samhället som medborgarskapet uppstod med dess rättigheter och skyldigheter. Det civila samhället var här således detsamma som det politiska samhället.

I samband med nationalstatens uppkomst och utveckling (från senmedeltiden och framåt) började en rad samhällsfilosofer diskutera statens relation till samhället. De tidigaste tänkarna – som t ex Machiavelli och Hobbes – betonade statens överhöghet över medborgarna. För Thomas Hobbes (1651/1968) var detta mycket tydligt: människan är egoistisk och i ett oreglerat samhälle finns inga incitament för samarbete, socialt ansvar, solidaritet etc. Hobbes lösning på detta problem var upprättandet av ett samhällskontrakt där medborgarna skapar en suverän statsmakt som kan skapa och upprätthålla ordning. Samtidigt som Hobbes argumenterade för behovet av en suverän makt i samhället, så sökte han att försvara en sfär fri från statens ingripande, en sfär där handel, näringsliv och den patriarkala familjen återfinns. Med John Locke (1691/1984) sker en tyngdpunktsförskjutning. Likt tidigare tänkare såg han det civila och det politiska samhället som identiskt, och den centrala skillnaden är här fortfarande mellan ett primitivt och ett civiliserat samhälle. En stor skillnad gentemot Hobbes tänkande är dock att Locke tar människans naturliga (och gudagivna) rättigheter som utgångspunkt för sin diskussion om samhälle och stat. Det är för att skydda dessa rättigheter (*life, property and estate*) som ett samhällskontrakt skapas. Därmed ifrågasätts statens ovillkorliga överhöghet, den är endast legitim så länge den försvarar dessa rättigheter.

Det perspektiv som i sina rudiment finns formulerat hos Locke utvecklades från 1750 till 1850 av tänkare som Adam Ferguson (1767/1966), Alexander de Tocqueville (1840/1981) och Thomas Paine /1791/1985) (se Keane 1988b). Här etablerades ett perspektiv – som jag hädanefter kommer att kalla *det liberala,* där civilt samhälle och stat ses som varande i konflikt med varandra. Mest tydligt framkommer det hos Paine (1791/1985), som gör en tydlig skillnad mellan stat och samhälle. Individer föds med naturliga rättigheter och naturliga behov, de har därmed ömsesidiga intressen vilket i sin tur leder till arbetsdelning och ett fritt handelsutbyte. Individernas naturliga känsla av solidaritet stärks ytterligare av deras interaktion på (den fria) marknaden. Det civila samhället är här en

naturlig sfär grundad i individens naturliga rättigheter och denna sfär kännetecknas av harmoni, frihet och självreglering. Därmed är det naturligt att, som Paine gör, argumentera för att medborgarnas rättigheter ska ha ovillkorlig precendens över staten. Staten är endast legitim så länge den har aktivt stöd från medborgarna. Paine kontrasterar sitt naturliga, självreglerande samhälle med begränsat styre med det han ansåg vara despotiska stater i Europa där en förväxt stat fragmentiserade och förstörde det civila samhället.

Idag sker sällan en diskussion utifrån ett renodlat klassiskt liberalt perspektiv, utan snarare rör det sig om en ny konceptualisering, och av det skälet benämner jag denna syn på civilt samhälle för den *neoliberala.*[3] I Sverige har det de senaste tio åren allt starkare utvecklats en diskurs om det civila samhället där begreppet ges en mycket bestämd och positiv innebörd. Här finns t ex historikern Håkan Arvidsson, sociologen Hans Zetterberg och statsvetarna Lennart Berntsson och Nils Karlsson. De förenas i en gemensam syn på det civila samhällets avgörande roll i skapandet av en positiv samhällsutveckling. Flertalet av dem har även en politiskt-normativ strategi för hur samhället ska utvecklas i denna riktning. I sin avhandling i statsvetenskap (1993) tydliggör Nils Karlsson denna syn, en avhandling med den mycket belysande undertiteln *An Inqury concerning the Invisible Hand in Politics and Civil Society.*

Karlsson (1993:77) definierar "civilt samhälle" som "the non-political relationsships and behavioral patterns between a large number of interdependent actors within a given political territory". Det civila samhället är indelat i två system, nämligen marknader och gemenskaper (*communities*) och dessa två system utgör huvudarenorna för det civila samhällets aktörer. Dessa system skapar två olika typer av interaktionssituationer. Kännetecknande för *gemenskaperna* är att relationerna är informella, intensiva, varaktiga och mångdimensionella. För Karlsson rör det sig om relativt små grupper av aktörer inom detta system.[4] *Marknaderna* kännetecknas av privat egendom, civila rättigheter och ekonomiska friheter. *Staten,* som är det civila samhällets kontrast, definieras som en organisation som kontrollerar våldsanvändningen i samhället som helhet, och politik ses här som statens beslutsprocess definierad som beslut fattade å andra människors vägnar.

Utgångspunkten för den karlssonska samhällsuppfattningen är diktomin mellan spontan och reglerad ordning, en dikotomi som han explicit härleder från nobelpristagaren Friedrich von Hayeks samhällsfilosofi (Hayek 1973, 1979). Genom spontana sociala processer uppkommer och vidmakthålls en räcka självorganiserade (och ibland även självreglerande) sociala strukturer. Dessa strukturer är således inte att se som rationellt skapade genom politiken, eller ens skapade via ett gemensamt beslut. Istället handlar det här om oavsiktliga konsekvenser som på en aggregerad nivå

skapar en social ordning. Karlsson kallar denna argumentation för "invisible-hand explanation". Och visst är benämningen relevant, då hans synsätt har många likheter med Adam Smiths. Det politiska problem som Karlsson vill uppmärksamma är att staten med dess reglerande ordning har trängt undan marknadernas och gemenskapernas spontana ordning och i sin avhandlings avslutande kapitel ger han en strategisk-normativ rekommendation: samhället måste avpolitiseras genom "bringing civil society back in" (Karlsson 1993:203). Rent konkret innebär det att den privata egendomsrätten, privata initiativ och affärsverksamhet (återigen) ska stärkas. Ja, enligt honom själv innebär hans recept att demokratin förbättras, social ordning befrämjas samt att de svaga och de som har det illa ställt får en bättre situation (Karlsson 1993:177).

Statsvetaren Mats Dahlkvist (1994) riktar en mycket stark kritik mot dagens svenska liberala begreppsanvändning (vilken Karlsson representerar). Enligt Dahlkvist finns det ingen idéhistorisk politisk teori som denna syn kan förankras i, utan denna begreppsinnebörd är helt nutida. Som vi sett ovan fokuserar ett klassiskt liberalt perspektiv på samhället i sin helhet. Med det civila (eller politiska) samhället avses samhället i sin helhet. Vad dagens svenska neoliberala tänkare gör är att istället se civilt samhälle som en diskret sfär skild från staten. Delar av detta synsätt kan finna stöd i Paines syn på det civila samhället som en naturlig och harmonisk sfär, men i stort är denna begreppsinnebörd att se som nutida.[5] Det neoliberala perspektivet ser det civila samhället som en delsfär i konflikt med den statliga delsfären på grund av att staten invaderat områden där (det civila) samhället spontant skapar en bättre ordning. Det civila samhället är i denna version avpolitiserat, dess befolkning utgörs inte av politiska medborgare utan snarare av individer utrustade med naturliga fri- och rättigheter. Det civila samhället blir därmed närmast likställt med en privat och opolitisk sektor. I en nyutkommen bok definieras det för övrigt som "en spontan ordning av fritt och personligt baserat utbyte . . . Överhuvud är frivillighet och personliga lojaliteter civilsamhällets mest utmärkande karakteristika" (Arvidsson, Berntson & Dencik 1994:85f, se även t ex Arvidsson & Berntson 1980:19). Den klassiska liberala synen där civilt samhälle betecknar hela samhället har här ersatts med en samhällssyn där den statliga sfären kännetecknas av utövande av makt medan den privata sfären kännetecknas av individuell frihet. Denna neoliberala begreppsinnebörd är inte begränsad till Sverige, utan i hela den anglosachiska världen finner man idag liknande innebörder (Wood 1990).

Det marxistiska perspektivet

För Hegel utgör det civila samhälle (*Bürgerlische Gesellschaft*) den totala motsatsen till Paines idylliska innebörd. I Hegels tappning är samhället indelat i tre separata sfärer: familjen, det civila samhället och staten. Dessa tre sfärer är dialektiskt relaterad till varandra, där det civila samhället representerar en fas i utvecklingen från den etiska familjen till den etiska staten (Pelczynski 1984, Taylor 1986a). Utvecklingen går därmed från en omedelbar och odifferentierad enhet (familjen) via en öppen oenighet och partikularism (civilt samhälle) till ett stadium där det partikulära syntetiserades till en konkret enhet (staten). För Hegel var således det civila samhället inte den naturliga och harmoniska sfären för fria individer, utan tvärtom en historiskt producerat sfär som kännetecknas av konflikter. Hegel såg staten som den etiska instans som har ansvar för att begränsa det civila samhället (och inte tvärtom, som Paine ansåg). Politiken är dessutom koncentrerad till staten och därmed uppstår ett avpolitiserat civilt samhälle.

Marx tar sin utgångspunkt i Hegels tänkande, men hans formuleringar är att se som en långtgående kritik av Hegels teori (Perez-Diaz 1978). Likt Hegel såg, Marx civilt samhälle (*Bürgerlische Gesellschaft*) som en historiskt producerad sfär, men han motsatte sig mycket starkt Hegels syntes mellan stat och civilt samhälle. Staten var för Marx ingen neutral medlare mellan partikulära intressen, utan ett redskap för den dominerande klassen. I Marx samhällsteori fick dessutom det civila samhället en betydligt mer undanskymd roll. Marx definierade det civila samhället som alla relationer utanför staten, samtidigt som han såg ekonomin som den dynamiska delen i samhället. Det civila samhället består främst av arbete, produktion och utbyte och det civila samhällets icke-ekonomiska aspekter såg han som residuala och reaktiva (Pelczynski 1984:1–2). Det civila samhället sågs som en opolitisk arena för "selfish competition, capitalist exploitation and class inequality" (Giner 1985:250). Genom att fokusera hur strukturella faktorer inom ekonomin influerade både staten och det civila samhället punkterade Marx den idylliska synen på det civila samhället (som bl a Thomas Paine formulerat). Det är inte fria individer utrustade med naturliga rättigheter som är grunden för det civila samhället. Nej, istället är det den ekonomiska strukturen som är grunden för alla aspekter av den sociala ordningen, lagstiftning, ja staten själv. Ekonomins avgörande och dominerande roll i det civila samhället är att begreppet som sådant förlorade mycket av sin tidigare relevans (jfr Hunt 1990). Detta kom dock att ändras med Antonio Gramsci (1971).

Gramsci utgick från den marxistiska uppdelningen i bas–överbyggnad, men gav det civila samhället en betydligt mer central plats genom att han placerade det i överbyggnaden. I överbyggnaden finns två nivåer, en nivå

som han benämner civilt samhälle och som täcker det vi ofta kallar "privat" och en nivå som han benämner politiskt samhälle, eller stat. Gramsci kritiserade en alltför deterministisk syn på relationen bas–överbyggnad och hans teori kan ses som en långtgående politisering av det civila samhället. Klasskampen är en kamp om hegemoni, och denna kamp sker inom det civila samhället. Gramscis idéer har inneburit ett förnyat intresse bland marxister att diskutera det civila samhället, dess struktur och relation till andra sfärer i det kapitalistiska samhället (Bobbio 1988). Ett *neomarxistiskt*[6] perspektiv har skapats som utgår från en marxistisk samhällsförståelse, men söker att betona det civila samhällets roll i det kapitalistiska samhället. Doktrinhistoriskt har detta perspektiv hämtat inspiration från Hegel, den unge Marx och Gramsci, och syftet har varit att transcendera dikotomierna samhälle-stat och bas-överbyggnad (jfr. Arato 1994 och Urry 1981). Från ett empiriskt perspektiv var den faktiska kamp som en mängd icke-klassbaserade rörelser utkämpade (exempelvis befrielserörelser i Syd, nya sociala rörelser i Väst och dissidentrörelser i Öst) ett viktigt skäl till att man sökte utveckla det civila samhället som mer autonomt i förhållande till ekonomin och staten. Ett exempel är Jean Cohen (1983), som hävdar att de nya sociala rörelser som dykt upp i det moderna kapitalistiska samhället har förändrat dess struktur på ett avgörande sätt vilket gjort att ortodox marxism inte kan tjäna som utgångspunkt i analysen av emancipatorisk kamp.[7] Alvin Gouldner (1970, 1980) är ett annat exempel, då han söker visa att den kapitalistiska utvecklingen skapat nya organisationsformer. Han kritiserar Marx för att han ". . . lacked a systematic focus on social organization as a distinct level of social structures, whether of limited purpose organization or multibonded communities" (Gouldner 1980:363). Detta är ett grundproblem hos marxismen, eftersom ignorerande av det civila samhällets sociala och politiska dimensioner innebär ett förespråkande av centralism: "The more Marx ignored and devaluated civil society, the more he formulated a socialism without safeguards, a socialism whose rise to power could only take the form of centralization" (Gouldner 1980:355).[8]

I ett neomarxistiskt perspektiv ses det civila samhället som en sfär mellan stat och ekonomi, och utgör platsen för social reproduktion och social kamp. Ett tydligt exempel är här den brittiske sociologen John Urry (1981). Med utgångspunkt i en konstruktiv kritik av Gramscis samhällsteori arbetar Urry fram en neomarxistisk teori om det kapitalistiska samhället. Genom att placera det civila samhället mellan bas och överbyggnad anser han sig övervinna den vanliga dikotomin mellan vad han kallar marxistisk funktionalism (ekonomisk reduktionism) och marxistisk humanism (voluntarism). Urry argumenterar för att det kapitalistiska samhället har en viss anatomi, att det finns specifika relationer mellan olika strukturer. Hela hans teori vilar på antagandet att det finns två sfärerna inom

ekonomin, en produktionsfär och en cirkulationsfär. Cirkulationens relativa autonomi från produktionen utgör grunden för såväl statens som det civila samhällets relativa autonomi. I Urrys version utgörs det civila samhället av "... a set of social practices outside the state and outside the relations and forces of production" (ibid:31), och i en positiv bestämning skriver Urry att den består av de tre överlappande sfärerna cirkulation, reproduktion och kamp.

Likt Hegel och Marx, ser Urry det civila samhället som differentierat, bestående av olika sociala praktiker och sociala intressen. Till skillnad från dem (och i likhet med Gramsci) ser han det civila samhället som en synnerligen politisk sfär: de sociala praktikerna kan ha betydande politiska effekter. Inte bara klasskamp, utan även intresseorganisationer och sociala rörelser har stor betydelse. Urry är inte ensam utan det finns idag flera sociologer – t ex Andrew Arato och Jean Cohen – som från marxistisk utgångspunkt söker utveckla en samhällsteori som på ett bättre sätt kan analysera det civila samhället och sociala rörelsers betydelse i det kapitalistiska samhället (se t ex Arato 1994, Cohen 1983, Cohen & Arato 1992:71).

Sammanfattning

Den innebörd som begreppet det "civila samhället" hade från antiken till senmedeltiden kännetecknades av att det omfattade hela det civiliserade samhället – privat och offentligt, stat och samhälle. Även det klassiskt liberala perspektivet delade detta grundläggande synsätt: det civila samhället kontrasterades mot ett primitivt samhälle, och i det civila samhället skapades medborgarskapet och politiken. Det politiska och civila samhället var här ett och detsamma. I samband med nationalstatens utveckling väcktes frågan om det legitima styret och flertalet av de liberala tänkarna fokuserade primärt denna problematik. Med Paine började dock en inriktning utvecklas där det civila samhället kom att kontrasteras mot staten. Det är denna dikotomi – där "civilt samhälle" definieras negativt som en sfär skild från staten – som vi är mest bekanta med genom dagens debatt.

Ett annat perspektiv som ger civilt samhälle en helt annan innebörd är det marxistiska och neomarxistiska. För Marx hade ekonomin en dominerande roll i det civila samhället och begreppet hade ingen större relevans i den marxistiska samhällsförståelsen. Med Gramsci revitaliserades begreppet, som fick en mycket viktig roll ur ett klasskampsperspektiv. Idag är det främst sociologer som söker utveckla begreppet utifrån en övergripande marxistisk samhällsförståelse. Det civila samhället förläggs mellan bas och överbyggnad, mellan ekonomi och stat, och för Gramsci är begreppet centralt när man ska analysera social kamp och förändring i ett kapitalistiskt samhälle.

Även om det neomarxistiska perspektivet utvecklats av sociologer så argumenterar dessa *inte* för att det civila samhället ska vara sociologins objekt. Nej, här fokuseras hela samhället – i vilket det civila samhället är en mycket viktig del – men att urskilja just det civila samhället som sociologins objekt har inget stöd i detta perspektiv. Deras starka betoning på det civila samhället ska ses mot bakgrund av den ortodoxa marxismens förringande av begreppets relevans, och att de söker argumentera för dess legimitet och relevans som central analytiskt begrepp i en marxistiskt inspirerad samhällsanalys. För att finna argument för att det civila samhället ska vara sociologins objekt måste vi vända oss mot ett tredje perspektiv, ett perspektiv som utvecklats av den klassiska sociologin.

3. Civilt samhälle som sociologins objekt

While civil society was only a residual concept for Marxism it was focal for sociology; if it was a given for Marxism, civil society was sociology's central problematic, the main scientific object to which it devoted itself. Indeed, civil society has been sociology's principal scientific object since its beginnings in the positivistic sociology of August Comte, the putative 'father' of sociology (Alvin Gouldner 1980:363).

Ovan har vi sett att begreppet civilt samhälle har getts olika innebörder. Ett nödvändigt villkor för att överhuvudtaget kunna förhålla sig till påståendet att det civila samhället är sociologins objekt är därför att utreda vad man här menar med begreppet. Jag ska i det följande argumentera för att de sociologer som anser att det civila samhället ska vara sociologins objekt, relaterar det till frågan om social ordning och integration. Civilt samhälle ses här som en sfär som förser samhället med social integration, och av det skälet kommer jag att översiktligt diskutera hur den klassiska sociologin ställde sig till frågan om social integration. Därefter kommer jag att presentera några nutida sociologers syn på sociologins uppkomst (den genetiska frågan), samt några sociologer som argumenterar för att det civila samhället (sett som social integration) är sociologins objekt (den ontologiska frågan).

Civilt samhälle som sfären för social integration

Historiskt är det väldigt få sociologer som använt sig av begreppet "civilt samhälle." Skälet till det står främst att finna i att man ansåg begreppet rotat i en för-vetenskaplig förståelse av samhället och det sociala livet, en förståelse som etablerats innan samhällsvetenskapen var skapad. Argumenteringen för att civilt samhälle har varit (och enligt vissa bör vara) sociologins objekt är därför främst indirekt. Även om begreppet som sådant

inte användes argumenterar man här för att den klassiska sociologin fokuserade just de fenomen, relationer, institutioner och interaktionsformer som är karakteristiska för det civila samhället.

När nutida sociologer söker ge doktrinhistoriska argument för att det civila samhället har varit sociologins objekt hänvisar de till den centrala roll social integration har haft och har för sociologin (se t ex Bertilsson 1990, Cohen 1983, Cohen & Arato 1992, Eisenstadt 1976, Giddens 1990, Gouldner 1980, Østerberg 1988, Wolfe 1989a). Sociologins uppkomst relateras här till frågan om samhällelig ordning. I detta perspektiv betonas att det är en sfär skild från såväl staten (politiken) som marknaden (ekonomin) som möjliggör denna ordning, en sfär som benämns "samhället" eller "det civila samhället". I detta perspektiv är begreppets funktion inte att diskutera legitimitetsfrågan (relationen styrande-styrda) utan främst att betona nödvändigheten av en normativ och social dimension i samhället. Denna betoning kan visserligen spåras bakåt – Hobbes betonade vikten av kristen etik i skapandet av samhällsordning, Ferguson varnade för att den rådande utveckling skulle underminera den allmänna andan, Hegel betonade behovet av en uppsättning gemensamma föreställningar som kopplade ihop samhällets normer med dess medlemmars grundläggande värderingar. Det var dock först August Comte (1842/1974) som såg som sociologins uppgift att finna hur det är möjligt att skapa en social ordning, och såväl Gouldner (1980) som Østerberg (1988) ser Comte som det sociologiska tänkandets fader.

Det är dock Tönnies distinktion mellan det traditionalistiska *Gemeinschhaft* och det moderna *Gesellschaft* som i mångt och mycket bildar utgångspunkt för 1900-talets diskussion om det moderna samhällets sociala integration (Tönnies 1887/1955). För Tönnies kännetecknades *Gemeinschaft* av intim kunskap, starka sociala relationer och en intersubjektivitet mellan människorna som bland annat har sin grund i likhet i normer och traditioner. *Gesellschaft* är mer att se som en marknad där alla handlingar är styrda av egenintresset och där konkurrens råder – de sociala relationerna har ersatts med ekonomiska. Tönnies kontrasterar därmed det rationella och ekonomiska *Gesellschaft* mot det organiska och moraliska *Gemeinschaft*.

Det är i Durkheims tänkande som social integration för första gången ställs i kontrast mot såväl den politiska sfären som den ekonomiska. Hans teori är att se som en kritik av ett samhällsfördrag mellan fristående individer. En stat *á la* Hobbes är ingen lösning eftersom statens relation endast är extern till individerna: "Where the state is the only environment in which men can live communal lives, they inevitably lose contact, become detached, and thus society disintegrates" (Durkheim 1964:28). Marknaden med dess utilitarism kunde inte heller den förse samhället med social integration, tvärtom såg Durkheim en motsättning mellan mo-

ral och ekonomi: "too much wealth so easily becomes a source of immorality. Through the power wealth confers on us, it actually diminishes the power of things to oppose us" (Durkheim 1973:43). Hans lösning var istället skapandet av nya sociala grupperingar (f f a korporativa organisationer). Genom dessa kunde en ny moralitet utvecklas som var mer anpassad till det moderna samhället. Tönnies ståndpunkt att det finns en motsättning mellan moralitet och modernitet förbyttes här till sin motsats, att moderniteten förutsätter en moralitet (om än i ny form).

Precis som Tönnies och Durkheim, fokuserar Talcott Parsons på social integration och moralitetens betydelse för samhällelig ordning (Andersen 1990). I sitt tidiga författarskap sökte han finna en moralitet som var mindre stark än Durkheims solidaritet men samtidigt mer krävande än den individualistiska utilitarismen (Parsons 1937). Här förde han fram den spontana och frivilliga konformiteten som grunden för gemensamma normer (jfr Buxton 1985). I sitt senare författarskap utvecklade han ett systemteoretiskt perspektiv, och det är här som social integration explicit ses som sociologins objekt. Parsons ser samhällelig utveckling som en differentieringsprocess och det moderna samhället kan delas in i fyra subsystem – det kulturella, det ekonomiska, det politiska och det sociala (Parsons 1951, 1971). Det moderna samhällets utmaning är hur en social integration kan erhållas utan att för den skull begränsa den samhälleliga differentieringen. I denna utmaning betonar han det sociala subsystemets avgörande uppgift: genom att institutionalisera kulturella värden till att bli accepterade och använda normer fyller det sociala subsystemet en integrativ funktion. Intressant i sammanhanget är att Parsons medvetet väljer att inte använda sig av begreppet civilt samhälle, som han ser förknippat med ett förmodernt samhälle. Han väljer istället begreppet *societal community* för att tydligt markera att det rör sig om en funktionell ekvivalent till *Gemeinschaft*, det vill säga en integration som inte begränsar samhällets differentiering och pluralism (Parsons 1971:14). Parsons ståndpunkt är således att sociologin är vetenskapen om social integration, och att det är *societal community* som fyller denna funktion i det moderna differentierade samhället. Därmed kan sägas att han avfärdar termen civilt samhälle (i bemärkelsen traditionalistiskt *Gemeinschaft*), men att han samtidigt ser dess funktion (social integration) som sociologins objekt.

Historiken över social integration är, vad jag kan förstå, relativt oomtvistad. Likaså anser flera nutida sociologer – t ex Jeffrey Alexander och Alan Wolfe – att det finns en specifik sfär som förser dagens samhälle med social integration (se Alexander & Smith 1993, Wolfe 1989a, 1989b). En del sociologer och politologer (t ex Cohen & Arato 1992, Keane 1988a) ser även Habermas livsvärd som i det närmaste synonymt med civilt samhälle och i livsvärldsbegreppet ingår social integration som en viktig del. Däremot är det betydligt mer omtvistat i vad mån civilt

samhälle (förstått som social integration) är sociologins objekt, och i det följande ska jag urskilja två ståndpunkter: de som ser civilt samhälle som det objekt som den tidiga sociologin utvecklades kring (det genetiska perspektivet) och de som ser civilt samhälle som sociologins egentliga objekt (det ontologiska perspektivet).

Den genetiska frågan: sociologins uppkomst och ursprung

Flera nutida sociologer argumenterar för att sociologin som disciplin uppkom, dels i reaktion mot den dåtida rationalistiska samhällsuppfattningen, dels att den utvecklades genom att betona betydelsen av samhällets sociala infrastruktur. Enligt Giddens (1990:37–41), utvecklades sociologin genom en kritik av den politiska ekonomin. Gentemot en statsvetenskaplig uppfattning betonade sociologin att styrelseskicket och staten vilade på det civila samhällets institutionella infrastruktur. Gentemot en ekonomisk uppfattning visade sociologin på att ekonomiskt handlande och marknadsrelationer förutsatte ett normativt och institutionellt ramverk, något som det civila samhället bidrog med. Sociologin skapade sålunda ett forskningsobjekt bestående av en mängd (icke-ekonomiska) institutioner i samhället, låt oss kalla det för samhällets sociala infrastruktur eller det civila samhället.

Alvin Gouldner (1970, 1980) för en liknande argumentation, men betonar även hur sociologin i sin uppkomst formades i kritik mot den etablerade religionen. För Gouldner är utmaningen för den moderna sociologin att utveckla en alternativ samhällsförståelse, ett tredje alternativ till å ena sidan ett atomistiskt marknadssamhälle och å andra sidan ett statsdominerat samhälle (se t ex 1980:370). Den norske sociologen Dag Østerberg (1988) har en mer detaljerad diskussion, där han kontrasterar sociologin, dels mot 1700-talets socialstatistik och sociografi, dels mot den liberalt ekonomiska och politiska uppfattningen om individen och sociabiliteten. Sociologin formulerades som ett kritiskt–konstruktivt alternativ till dessa uppfattningar, och kännetecknades av sin starka betoning på social integration. Sociologen fokuserade betydelsen av "det sociala" (sociabiliteten), något vid sidan eller bortom triaden stat–marknad–individ. Sociologen gav en mycket bättre förståelse av hur människor är förenade, hur de konstituerar en social helhet samt varför sociala totaliteter under vissa förutsättningar desintegrerar. Utgångspunkten för Østerbergs resonemang är distinktionen mellan externa och interna relationer, och till skillnad från såväl socialstatistiskt som liberalt tänkande ser sociologin individens relationer som interna. För sociologin är följaktligen sociala relationer (i bemärkelsen interna relationer) något betydligt mer grundläggande än politiska relationer (i bemärkelsen externa relationer). En mer utvecklad syn på sociabiliteten och samhällets integration krävdes, och sociologin kom

att bli vetenskapen om sociala helheter eller vetenskapen om social integration (se t ex Østerberg 1988:186). Sociologi handlar om interna relationer (och därmed om sociala helheter), politik och ekonomi om externa relationer. Därmed kan sägas att sociologin här blir läran om det sociala, om de icke-ekonomiska villkoren i det sociala samlivet, något som vare sig kan reduceras till staten eller marknaden. Visserligen kan såväl stat som marknad integrera det sociala livet – genom tvång respektive monetära utbytesmekanismer – men de gör det via externa relationer till skillnad från en genuin *social* integration som integrerar det sociala livet inifrån/underifrån (jfr. Bertilsson 1990).

Østerbergs betoning av social integration utgör en grundläggande kritik av det liberala perspektivets kontraktstänkande, rationalism och sociala atomism, och här finns klara paralleller till Björn Erikssons (1988) resonemang om samhällsvetenskapens uppkomst. Däremot avfärdar Østerberg inte det liberala perspektivets relevans helt och hållet, utan han söker snarare visa att detta tänkande *förutsätter* social integration (Østerberg 1988:99). Det innebär att det liberala kontraktstänkandet och utilitarismen kan ha en viss (begränsad) giltighet i vissa specifika kontexter (ibid:181).

Den ontologiska frågan: sociologins objekt

Till skillnad från de historiska översikterna över sociologins uppkomst och utveckling finns det nutida tänkare som hävdar att det civila samhället är att se som sociologins egentliga objekt. Hans Zetterberg är ett exempel, när han argumenterar för att sociologins objekt bör vara det civila samhället och då främst i bemärkelsen samhällets personliga och små gemenskaper. Han ser den amerikanska mikrosociologin som den främsta förmedlaren av sociologins ursprungliga objekt (det civila samhället), till skillnad från den kontinentala (makrosociologiska) inriktningen mot samspelet mellan sfärerna civilt samhälle, stat och marknad (se t ex Zetterberg 1994).

En annan sociolog som på ett delvis annorlunda sätt argumenterar för det civila samhället som sociologins objekt är amerikanen Alan Wolfe (1989a). Wolfe argumenterar för att de tre paradigmatiska samhällsvetenskaperna fokuserar tre olika institutioner och praktiker, nämligen marknaden (ekonomi), politiken (statsvetenskap) och det civila samhället (sociologi). Det civila samhället utgör en nödvändig sfär vid sidan om staten och marknaden, och det är inom denna sfär som människor kommer i kontakt med varandra på ett sådant sätt att de inser sitt beroende av varandra, och genom denna praktiska insikt skapas ett moraliskt ansvar. Det är alltså de sociala praktikerna inom det civila samhället som skapar individen som moralisk aktör, till skillnad från marknaden och staten som skapar opersonliga mekanismer för samhällelig moralitet.[9] Och "under-

stood in this way, civil society is the proper subject matter of sociology" (ibid:209).

Detta perspektiv på civilt samhälle känns igen från den tidigare diskussionen om social integration, och likt Durkheim ser Wolfe som den centrala uppgiften att söka finna förutsättningar för en moralitet för det moderna samhället. Skillnaden är främst Wolfes starka betoning på individen och på personliga moraliska regler. Det civila samhället består här, liksom i Zetterbergs version, av de små gemenskaperna – familjen, närsamhället (*community*), vänner, spontana grupper och rörelser, sociala relationer på arbetsplatser etc. I denna mycket speciella syn på sociologin och dess relation till det civila samhället blir sociologin närmast att se som en viss typ av moralteori, och Wolfe själv ser sociologin som primärt sysslande med moralens betydelse för skapande av social ordning (jfr t ex uttryck som "The recovery of sociology and its moral tradition . . .", 1989a:188). Här finns en likhet med nutida amerikanska sociologer, som preciserar det civila samhällets funktion till att moraliskt reglera det sociala livet (se t ex Alexander & Smith 1993).

4. Svensk sociologi och det civila samhället

Sociologförbundets senaste årsmöte (1994) hade temat "Staten, marknaden och det civila samhället". I plenarföreläsningarna (som publicerades i *Sociologisk Forskning* nr 2/1994) riktades grundläggande kritik mot begreppet "civilt samhälle". Thomas Brante och Göran Ahrne argumenterade för att det saknar relevans, Ulla Björnberg (1994) diskuterade överhuvudtaget inte begreppet utan förde fram familjen som en tredje sfär (eller institution) mellan stat och marknad. Bengt Furåker (1994) såg begreppet som problematiskt, men valde att använda sig av det i bemärkelsen frivilligorganisation och familj. Det var endast Hans Zetterberg (1994) som gav en positiv bedömning av begreppet, och det främst indirekt eftersom hans föreläsning främst fokuserade samhällets differentiering och dess "kardinalinstitutioner". Utifrån årsmötets plenarföreläsningar kan således sägas att begreppets relevans är starkt ifrågasatt, och jag ska i detta avsnitt diskutera den här anförda kritiken mot begreppet. Jag tar framför allt utgångspunkt i Ahrnes och Brantes inlägg, eftersom de formulerade den mest långtgående och djuplodande kritiken.

Ahrne och Brante om det civila samhällets vetenskapliga irrelevans

Såväl Thomas Brante som Göran Ahrne ser begreppstriaden stat-marknad-civilt samhälle som ett sätt att begreppsliggöra samhället i sin helhet. Båda ställer sig dock kritiska till denna indelning och förespråkar alternativa sådana. Brante (1994) presenterar en Mary Douglas-inspirerad fyrfältstabell innehållande sfärerna hierarki-marknad-massamhälle-community, och han argumenterar för att begreppet "civilt samhälle" bör ersättas med de två senare begreppen ("massamhälle" och "community"). Ahrne har tidigare presenterat en indelning av samhället i fyra organisationstyper: stat-familj-företag-frivilligorganisation (Ahrne 1990, se t ex s 59), och han kritiserar begreppstriaden stat-marknad-civilt samhälle för att vara inkonsekvent, det rör sig om kategorier med olika begreppslig status (Ahrne 1994). Istället söker Ahrne finna några mer empiriskt relevanta kategorier. Brantes kritik är på sätt och vis den rakt motsatta: begreppstriaden är främst att se som en empirisk (och deskriptiv) typologi, och han förespråkar istället en teoretiskt härledd typologi som är underbyggd av en handlingsteori. De förenas bland annat i kritiken av synen på civilt samhälle som en sfär kännetecknad av fria individer och relationer, där Brante kritiserar avsaknaden av en maktdimension *inom* varje sfär, det vill säga att kamp och konkurrens är något som kännetecknar sfärernas inbördes relationer medan sfärerna själva ses som odifferentierade och homogena. Ahrne riktar en liknande kritik i sitt ifrågasättande av om det civila samhället verkligen kännetecknas av fri interaktion mellan fria individer där relationerna är reciproka och symmetriska.

Denna kritik av ett idylliskt civilt samhälle bestående av fria människor och kännetecknad av frivillighet är i och för sig riktig, men som vi sett i de inledande avsnitten av denna artikel är den samtidigt missvisande: det finns begreppsinnebörder av det civila samhället som överhuvudtaget inte berörs av den kritik som såväl Brante som Ahrne artikulerar. Att det civila samhället kännetecknas av heterogena sociala praktiker, motstridiga intressen och social kamp, det är en linje som går från Hegel och Marx via Gramsci till dagens tänkare, som Cohen, Gouldner och Urry. Likaså betonar flera sociologer – från Cooley (1906) till Mouzelis (1992) – att social integration inte bör uppfattas som något uteslutande konflikter och maktkamp. Social integration behöver inte nödvändigtvis ske genom en normativt och kommunikativt erhållen konsensus, den kan givetvis uppnås genom makt, kamp och tvång.

Till Ahrnes och Brantes försvar ska dock sägas att det civila samhället i den offentliga debatten och i en mängd litteratur framställs som en harmonisk, naturlig och fri sfär. I *dissidentlitteraturen* (se t ex Arato 1981, Havel 1988, Konrad 1984, Pelczynski 1988, Rupnik 1988) ställs ofta det

fria, självreglerande och spontana civila samhället i kontrast till en totalitär stat med stor makt- och våldspotential.[10] Bland de samhällsvetare som ansluter sig till ett *liberalt perspektiv* är denna åsikt legio: civilt samhälle kännetecknas av fritt och personligt utbyte (Zetterberg 1994), av frivillighet och personliga lojaliteter (Arvidsson et al 1994:85f), av en spontan och självgrodd mångfald av olika organisationer (Berntsson 1990:51). *Kommunitarianer* ser det civila samhället som konstituerat av "uncoerced human associations" (Walzer 1991:1) och av informella och intensiva relationer (Taylor 1982). *Sociologiskt* inspirerade tänkare som Arato och Cohen ser den fria offentliga sfären (med dess oinskränkta diskussioner) och frivilliga organisationer som det civila samhällets centrala institutioner (se t ex Cohen & Arato 1992:411).

Och gentemot denna begreppsinnebörd träffar Ahrnes och Brantes kritik mitt i prick, inte minst eftersom de svenska samhällsvetarna och debattörerna som idag betonar det civila samhällets relevans inte nämnvärt diskuterar den typ av kritiska invändningar som just Ahrne och Brante för fram. Ett exempel är den ovan refererade Karlsson (1993) som förutsätter att statens ordning är att se som reglerande medan marknadernas och gemenskapernas ordning är spontan. Ett annat exempel är Ljungbergs (1990:7) inledning till Timbro-antologin *Det civila samhället*: "Framför allt erbjuder det [civila samhället] en typ av samverkan och medborgerliga relationer som svarar mot det mänskliga livets mest genuina krav: välfärd, medmänsklighet och social gemenskap liksom den frihet som frivillighet ger". Enligt mitt förmenande är den avgörande bristen i detta perspektiv avsaknaden av en diskussion om hur dessa fria individer med sina fria relationer *konstitueras*. Deras antropologi såväl som deras uppfattning om det civila samhället är snarast att se som postulat och problemet är att dessa postulat mycket starkt kan ifrågasättas, inte minst från ett sociologiskt perspektiv. Ett starkt exempel på denna kritik utgör Foucaults diskussioner om hur det mänskliga subjektet skapas (Foucault 1980, 1991).

Vad det liberala perspektivet ser som grunden för det civila samhället – den autonome individen, civila fri- och rättigheter, en fri offentlig sfär med tillhörande (fria) åsiktsbildning och yttrandefrihet, sociala rörelser och spontana medborgargrupper m m – är för Foucault bara ett ytligt fenomen av en betydligt mörkare samhällsutveckling. Samhällsutvecklingen har inte inneburit att individens frihet har ökat, utan istället har individen blivit alltmer utsatt för förfinad kontroll och styrning. Moderniteten kännetecknas av att makten alltmer förflyttats från staten till det civila samhället. Makten finns idag överallt, i alla institutioner och relationer. Frivilligorganisationer, den offentliga sfären och andra demokratiska institutioner är därmed inte garanten för att (statens) maktutövning kontrolleras och begränsas. Snarare är det så att det är just genom dessa institutioner som en subtil makt utövas, som en normalisering kommer till stånd! Där-

med kan sägas att Foucaults perspektiv är ett grundläggande försök att rasera den idylliska och harmoniska bild av det civila samhället som det liberala perspektivet söker bygga.[11] Att plädera för att det civila samhället innehåller en annan typ av interaktionsform än stat och marknad/ekonomi må vara sant, men att denna interaktionsform är fri, spontan och oreglerad är svårt att hävda utifrån ett sociologiskt perspektiv.

Samtidigt bör påpekas att Foucaults perspektiv tenderar att ontologisera makten (Flynn 1987) och Cohen & Arato (1992) ansluter sig till denna kritik när de – med argument hämtade från Habermas – pekar på att även om det civila samhället har (dolda) maktrelationer, så får dessa inte totaliseras.[12] Även om makten genomsyrar *alla* sociala relationer, så utplånar den inte den sociala dimensionen fullständigt. Det finns genuint sociala och kommunikativa dimensioner i samhället som Foucault inte förmår att se från sin utsiktspunkt (jfr Habermas 1987b, Taylor 1986b).

Sammanfattningsvis, det torde vara en allmänt accepterad sociologisk insikt att det inte finns några relationer eller sfärer som är i avsaknad av maktdimensioner och kännetecknade av total frihet. I de fall apologeter för det civila samhället anser det, är såväl Ahrne som Brantes kritik riktigt. Vad jag här vill ha sagt är dock att denna syn på det civila samhället – som en harmonisk och konfliktfri sfär bestående av reciproka och symmetriska relationer – endast är en av flera idag existerande begreppsinnebörder. Det civila samhället behöver inte uppfattas som en sfär bestående av fria individer och relationer, precis som social integration inte behöver uppfattas som något tvångsfritt. En annan kritik som Brante riktar mot begreppstriaden stat-marknad-civilt samhälle är att den står för en ateoretisk (deskriptiv) och empirisk kategorisering. Brante argumenterar istället för att alla typologier bör vara teoretiska (i bemärkelsen härledda från en övergripande makrosociologisk teori), samt underbyggda med en mikrosociologisk handlingsteori. Att han ställer så höga krav på en typologi verkar ha två skäl. För det första riskerar alla deskriptiva typologier att bli avspeglingar av den rådande offentliga diskussionen, det vill säga att samhällsvetenskapen okritiskt gör politiska begrepp till sina egna. För det andra tillmäter Brante typologierna en speciell (och mycket ambitiös) funktion: typologier ska sammanbinda mikro- och makronivåerna, de ska vara en kontrollpunkt för att bedöma koherensen och kompatibiliteten mellan makro och mikro (Brante 1994:24). Den fråga som infinner sig är i vad mån Brante faller offer för sin egen kritik: i sin begreppsbestämning av det civila samhället tar han fasta på den offentliga debattens mest dominerande definition och han väljer att se begreppet som en politisk vision/ideal. Hade han istället tagit fasta på ett neomarxistiskt perspektiv – som åtminstone internationellt verkar vara den dominerande *teoretiska* och *samhällsvetenskapliga* inriktningen – hade hans kritik fallit till föga. Urrys teori om det kapitalistiska samhällets anatomi (stat-ekonomi-civilt

samhälle) är t ex en analytisk begreppstriad utarbetad från en makrosociologisk teori – precis det Brante efterfrågar.

5. Det civila samhället – i korsdraget mellan vetenskap och politik

Civilt samhälle är ett begreppsligt moras, det är ett begrepp som tillskrivits – och tillskrivs – en mängd olika innebörder. I idéhistoriska genomgångar – inklusive den här gjorda – radas ett antal begrepp upp som tillhörande det civila samhällets begreppshistoria. Vi möter här bl a Aristoteles *Koinonia Politiké*. Ciceros *Societas Civilis*, Lockes *Civil Society* och *Political Society*, Hegels och Marx *Bürgerlische Gesellschaft*, Tönnies *Gemeinschaft*, Parsons *Societal Community* och Habermas *Lebenswelt*. Av det skälet går det inte att ge ett entydigt och övergripande svar på frågan om begreppet är att se som vetenskapligt eller politiskt, eller om indelningen av samhället i ett antal delsfärer (däribland civilt samhälle) är adekvat och konsekvent.

I detta sammanhang bör även sägas att de flesta sociologer verkar eniga om att det krävs ett begrepp vid sidan av stat och marknad/ekonomi när man söker ge en helhetsbild av samhället. Vid Sociologförbundets årsmöte visade sig detta genom hänvisning till andra begrepp än "civilt samhälle", nämligen "familj" (Björnberg), "frivilligorganisation" och "familj" (Ahrne Furåker), "community" och "massamhälle" (Brante). De kritiska reaktionerna gällde således inte behovet av ett begrepp (eller flera) skilt från "stat" och "marknad/ekonomi", utan snarare vilket/vilka dessa begrepp bör vara och utifrån vilka kriterier en samhällsindelning bör göras.

Det finns fog för att se det sätt som begreppet "civilt samhälle" idag används i Sverige som huvudsakligen politiskt. I det neoliberala perspektivet används det som en del i en politisk analys innehållande handlingsföreskrivande delar.[13] Denna begreppsinnebörd är – likt den ursprungliga liberala innebörden – att se som för-sociologisk i den bemärkelsen att den innehåller en rationalistisk samhällsuppfattning, en social atomism, ser civilt samhälle som en tvångsfri sfär (jfr Giddens 1981:226f). Som Eriksson (1988) och Østerberg (1988) visat, kom den klassiska sociologin att utvecklas som ett alternativ till denna samhällsförståelse. Den neomarxistiska användningen av begreppet har i många fall även den en politisk, handlingsföreskrivande, dimension men skillnaden är att detta perspektiv tar sin utgångspunkt i en övergripande samhällsteori vilket gör att begreppet även har en analytisk dimension.[14] Precis som begreppen "stat" och "marknad" kan "civilt samhälle" användas såväl vagt som laddat med en

specifik politisk innebörd. Därmed inte sagt att begreppet nödvändigtvis saknar en analytisk dimension. Att ett begrepp ges olika innebörder är i och för sig inget ovanligt, den situationen delar "civilt samhälle" med många andra begrepp. Genom att tydliggöra vad man avser med begreppet när man använder sig av det kan denna mångtydighet till viss del övervinnas. Det problematiska är dock att flera författare använder begreppet i både analytisk och empirisk bemärkelse och i många fall verkar de själva inte vara medvetna om denna sammanblandning.

Ser man begreppet som en *empirisk* kategori är frågan om inte Ahrnes förslag är bättre, eftersom man med civilt samhälle då oftast avser en viss organisationstyp. Begreppet civilt samhälles relevans (om någon) är dock, vill jag påstå, störst i dess *analytiska* bemärkelse (t ex som en viss typ av social praktik eller interaktionsform). Habermas (1987a) indelning mellan system och livsvärld är ett exempel på en analytisk indelning, där systemet respektive livsvärlden inte enkelt går att lokalisera till konkreta empiriska fenomen. I kritik mot vissa uttolkare betonar Habermas att detta begreppspar inte får förväxlas med indelning i makro- och mikronivå. Istället rör det sig om "analytiska ordningskategorier" (Habermas 1990:368). Inom det neomarxistiska perspektivet – och bland vissa författare inom det neoliberala perspektivet – ses begreppet som analytiskt. "Civilt samhälle" definieras här som: en viss typ av sociala praktiker (Urry 1981, Wolfe 1989a), en social sfär (Cohen & Arato 1992, Walzer 1991), ett socialt rum (Giner 1985), en viss typ av interaktionssituation (Karlsson 1993), en viss typ av sociala relationer (Gramsci 1971, Urry 1982), samhällets sociala infrastruktur (Giddens 1990). Det problematiska är dock att vissa författare med sådan förkärlek söker empiriskt lokalisera det civila samhället, detta deras analytiska definition till trots. Det är familj, grannskap, närsamhälle, organisationer och rörelser som ständigt återkommer som "bärare" av det civila samhället (jfr Ahrnes organisationstyper frivilligorganisation och familj!). Och i vissa fall verkar nästan det civila samhället likställas med dessa konkreta empiriska organisationer.[15] Samtidigt finns det dock samhällsvetare som mer konsekvent håller fast vid en renodlad analytisk innebörd, må vara att de ibland ger exempel på i vilka organisationer och institutioner dessa praktiker och interaktionsformer är vanligast förekommande (se t ex Wolfe och Urry).

Ahrnes (1994) och Brantes (1994) kritik träffar främst den neoliberala begreppsinnebörden där civilt samhälle ses som en sfär kännetecknad av fria individer och fri interaktion. Det jag här har funnit anmärkningsvärt är att de helt förbigår det neomarxistiska perspektivet som internationellt verkat vara den dominerande teoretiska och samhällsvetenskapliga inriktningen. I detta perspektiv ses civilt samhälle som differentierat, där olika sociala klasser och intressen utkämpar en politisk kamp – precis det Ahrne och Brante kritiserar begreppet för att sakna! Och hade Brante diskute-

rat det neomarxistiska perspektivet hade han svårligen kunnat argumenterat för att triaden stat-marknad-civilt samhälle är en deskriptiv och empirisk typologi.

Frågan, som slutligen infinner sig, är i vad mån civilt samhälle kan (och bör) ses som sociologins objekt, vilket flera sociologer hävdar. Här finns en inbyggd motsättning i begreppsanvändningen. Att som Zetterberg hävda att sociologins objekt är det civila samhället i betydelsen "de små gemenskaperna" är jag direkt kritiskt mot.[16] Såväl klassisk som modern sociologisk teoribildning fokuserar främst samhället i sin helhet och inte en avgränsad sfär eller nivå av detsamma. Uppfattas civilt samhälle – som i det neoliberala och neomarxistiska perspektivet – som en samhällssfär, innebär detta att det civila samhället endast bör utgöra en del av sociologins objekt.

På ett liknande sätt kan den ståndpunkt kritiseras som ser sociologin som vetenskapen om social integration. Civilt samhälle ses här som sfären för social integration, fast då inte nödvändigtvis uppfattad som något renodlat konsensuellt. En modern variant är att se "civilt samhälle" som synonymt med Habermas "livsvärld", vilket innebär att såväl det kommunikativa handlande som livsvärldens konfliktfyllda relation till subsystemen ekonomi och politik görs central (se t ex Cohen & Arato 1992, respektive Keane 1988a). Sociologin kan dock inte avgränsas till att vara vetenskapen om social integration. När Bertilsson (1990), Giddens (1990) och Gouldner (1980) argumenterar för att civilt samhälle är sociologins objekt, avser de *inte* en delsfär av samhället eller social integration i snäv bemärkelse. Vad de avser är ett visst perspektiv på samhället i sin helhet, nämligen *samhället sett som det sociala*. Det är i den bemärkelsen civilt samhälle kan ses som sociologins objekt – vetenskapen om det sociala – och frågan som infinner sig är snarast i vad mån civilt samhälle är ett väl valt begrepp eftersom det, inte minst i nutida diskussioner, oftast ges en helt annan innebörd. För mig verkar det enbart vara förvirrande att använda sig av civilt samhälle i denna (oerhört vida) bemärkelse.

NOTER

[1] Ett antal personer har kommenterat tidigare utkast till denna uppsats, och jag vill speciellt nämna Mats Ekström (Högskolan i Örebro), Björn Eriksson (Uppsala universitet), Mattias Gustafsson (Linköpings universitet) och Peter Stern (Umeå universitet).

[2] I Gustafsson & Lidskog (1992) har jag givit en mer omfattande idéhistorisk översikt över begreppets utveckling.

[3] I min litteraturgenomgång har jag endast funnit en person som tydligt söker analysera dagens samhälle från ett explicit klassiskt liberalt perspektiv (i det här fallet lockeanskt), nämligen den polske statsvetaren Rau (1987).

[4] Karlssons syn på gemenskapernas betydelse liknar Kommunitarianernas och han ger här referenser till Kommunitarianen Michael Taylor (1982, 1984).

[5] Dahlkvist argumenterar för att även Paines diskussion om det civila samhället inte särskiljer sig från den klassiskt liberala diskursen utan utvecklas inom Lockes begreppsliga

tradition. Här är jag dock tveksam, även om Paine likt Locke diskuterar det legitima styret (dvs relationen mellan styrande och styrda) så argumenterar han även för motsättningen mellan stat och civilt samhälle.

[6] Cohen (1983), Cohen & Arato (1992:71) och Pierson (1984) använder benämningen "post-marxistisk".

[7] Cohen (1983) själv argumenterar för en post-marxistisk stratifieringsteori, där marxismens sociala dimension betonas på bekostnad av dess ekonomiska.

[8] Här finns en likhet med Kolakowskis grundläggande kritik av den klassiska marxismen, där han argumenterar för att den innehåller en dold frälsningsmyt om de civila och det politiska samhällets fullständiga enhet, en frälsningsmyt som ger den klassiska marxismen ett totalitärt drag (Kolakowski 1985:143, jfr även Kolakowski 1977).

[9] Wolfe anser att de tre paradigmatiska samhällsvetenskaperna innehåller olika föreskrivande perspektiv på människans moraliska skyldigheter: Vid sidan av den *sociologiska* ansatsen finns en *ekonomisk* som ser samhället som fungerande bäst när individen agerar i sitt egenintresse och gör rationella val, och en *politisk* som anser att det är politiska organs uppgift att med sin auktoritet föreskriva vilka moraliska skyldigheter individen ska efterleva.

[10] En viktig anledning till denna begreppsinnebörd är givetvis den politiska kontext i vilken begreppet används. I den östeuropeiska litteraturen används "civilt samhälle" främst (och medvetet) som ett politiskt-strategiskt begrepp.

[11] Värt att notera är att Foucault själv – på frågan om hans ambivalenta hållning till statens relation till makten – förespråkar begreppstriaden stat-ekonomi-samhälle. Enligt honom består ett modernt socialt system av dessa tre distinkta element och de karakteriseras av sina olika maktrelationer, disciplinära teknologier och funktionssätt (Foucault 1980:187–190).

[12] Mest tydligt blir det när man kontrasterar Foucaults beskrivning av den suveräna makten (Foucault 1991) med Habermas analys av den för-borgerliga offentligheten (Habermas 1984). Habermas ser utvecklandet av den borgerliga offentligheten (t ex salonger och tidningar) som mycket viktiga i utvecklandet av allmän frihet och modern demokrati. Foucault beskriver den andra sidan av samma utveckling: hur statsapparaten började samla information om medborgarna och hur de suveräna subjekten (medborgarna) alltmer kom att bli objekt för kunskap och kontroll.

[13] Jfr t ex Ljungberg (1990:9) "När drömmen om det goda nätverket återuppstår, stor dock även mäktiga fiender vid dess bädd. De etablerade intressena, de som har nytta av att statssubventioner och privilegier består, att den korporativa Leviathan får överleva, motsätter sig med misstro, skepsis eller faktiskt motstånd i det civila samhället" eller Karlsson (1990:48) "Det är därför ingen överdrift att betrakta den moderna välfärdsstaten som det civila samhällets motpol".

[14] Cohen (1983), Cohen & Arato (1992) och Gouldner (1980) relaterar begreppet explicit till emancipatoriskt handlande, medan Urry (1981, 1982) enbart använder det för att analysera det kapitalistiska samhället (och ger inga handlingsrekommendationer).

[15] Se t ex Karlsson (1990, 1993) och i viss mån Cohen & Arato (1992). Karlsson (1990, 1993) definierar "civilt samhälle" som två *system* (marknader och gemenskaper) som skapar två olika typer av interaktionssituationer – samtidigt ser han sociala nätverk, familjen, arbetsplatsen, grannskapet och föreningslivet som typiska exempel på "gemenskaper". Cohen & Arato (1992) ser civilt samhälle som de institutioner och processer som är baserade på en kommunikativ interaktion (jfr Habermas begrepp "livsvärld") – men säger att dess centrala institutioner är organisationer, sociala rörelser och en viss typ av offentlig kommunikation.

[16] Göran Therborns kritik av den tidiga sociologin för att förträda en traditionellt idealistisk uppfattning har relevans här. Enligt Therborn gjorde den tidiga sociologin "the

communities of values and norms the basic phenomenon of everyday society" (Therborn 1976:22).

REFERENSER

Ahrne; G. (1990) *Agency and Organization. Towards an Organizational Theory of Society*, London: Sage.

Ahrne, G. (1994) "Organiseringen av det civila samhället", *Sociologisk Forskning* 31 (2), s 38–45.

Alexander, J. C. & Smith P. (1993) "The discourse of American civil society: A new proposal for cultural analysis", *Theory and Society*, 22, s 151–207.

Andersen, H. (1990) "Morality in Three Social Theories. Parsons, Analytical Marxism and Habermas", *Acta Sociologica*, 33 (4), s 321–339.

Arato, A. (1981) "Civil Society against the State: Poland 1981–82", *Telos*, 50, s 19–48.

Arato, A. (1994) "The Rise, Decline and Reconstruction of the Concept of Civil Society, and Directions for Future Research", paper presented at the ECPR's Joint Session of Workshop, 1994.

Arvidsson, H. & Berntson, L. (1980) *Makten, Socialismen och Demokratin. Om det förstatligande samhället*, Lund: Zenit förlag.

Arvidsson, H., Berntson, L. & Dencik, L. (1994) *Modernisering och välfärd. Om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*, Stockholm: City University Press.

Berntson, L. (1990) "Det gemensamma och det enskilda", s 29–50 i *Det civila samhället. En antologi*, Göteborg: Timbro.

Bertilsson, M. (1990) "Sociologins kärna – i förändring?", *Sociologisk Forskning*, 27 (3), s 11–26.

Björnberg, U. (1994) "Familj mellan marknad och stat/politik. En fråga om kön, klass och makt", *Sociologisk Forskning*, 31 (2), S. 26–37.

Bobbio, N. (1988) "Gramsci and the Concept of Civil Society", s 73–99 i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*, London: Verso

Brante, T. (1994) "Teori och typologi: Om förhållandet mellan makrosociologi, institutionella sfärer och social handling", *Sociologisk Forskning*, 31 (2), s 3–25.

Buxton, W. (1985) *Talcott Parsons and the Capitalist Nation-State.* Toronto: Toronto University Press.

Cohen, J. (1983) *Class and Civil Society. The Limits of Marxian Critical Theory*, Oxford: Robinson.

Cohen, J. & Arato, A. (1992) *Civil Society and Political Theory*, London and Cambridge, M.A.: The MIT Press.

Comte (1974/1842) *The Positive Philosophy*, New York: AMS Press.

Cooley, C. H. (1983/1906) *Social Organisation. A Study of the Larger Mind*, New Brunswick: Transaction Books.

Dahlkvist, M. (1994) "Kritik av begreppet "civilt samhälle" samt av dess användande i nutida svensk samhällsteoretisk debatt", opublicerad uppsats.

Durkheim, E. (1964 *The Division of Labour*, New York: The Free Press.

Durkheim, E. (1973) *Moral Education*, New York: Free Press.

Eisenstadt, S. N. with Curelaru, M. (1976) *The Form of Sociology: Paradigms and Crises*, New York: John Wiley.

Eriksson, B. (1988) *Samhällsvetenskapernas uppkomst. En tolkning ur den sociologiska traditionens perspektiv*, Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Farr, J. (1989) "Understanding Conceptual Change Politically", s 24–49 i Ball, T., Farr, J. & Hanson, R. L. (red.) *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ferguson, A. (1966/1767) *An Essay on the History of Civil Society* (Edited by Duncan Forbes), Edinburgh.
Flynn, B. (1987) "Focault and the Body Politic" *Man and World*, 20, s 65–84.
Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge. Selected Interviews and other Writings 1972–77* (edited by C. Gordon) Brighton: Harvester.
Foucault, M. (1991) *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*, London: Penguin.
Furåker, B. (1994) "Systemskifte med förhinder", *Sociologisk Forskning*, 31 (2), s 46–62.
Giddens, A. (1981) *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber,* Cambridge: Cambridge University Press.
Giddens, A. (1990) *Social Theory and Modern Sociology*, Cambridge: Polity Press.
Giner, S. (1985) "The Withering Away of Civil Society", *Praxis International*, 5 (3), s 247–267.
Gouldner, A. (1970) *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York: Avon Books.
Gouldner, A. (1980) *The Two Marxisms. Contradictions and Anomalies in the Development Theory*. London: MacMillan.
Gramsci, A. (1971) *Selections from the Prison Notebooks* (edited by Q. Hare and G. Nowell Smith), London: Lawrence & Wishart.
Gustafsson, M. & Lidskog, R. (1992) *Civil Society, State and Market. Some Considerations on the Concept Civil Society,* Örebro: Örebro University, Centre for Housing and Urban Research (Research Report No. 20).
Habermas, J. (1984) *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentlig" i det moderna samhället*, Lund: Arkiv.
Habermas, J. (1987a) *The Theory of Communicative Action. Vol 2: Lifeworld and System*, Cambridge: Polity Press.
Habermas, J. (1987b) *The Philosophical Discource of Modernity. Twelve Lectures*, Cambridge: Polity Press.
Habermas, J. (1990) "Teorier om det kommunikativa handlandet – ett svar på kritik", s 303–372 i *Kommunikativt handlande. Texter om språk, rationalitet och samhälle.* Göteborg: Daidalos.
Havel, V. (1988) "Anti-Political Politics", s 381–398, i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*, London: Verso.
von Hayek, F.A. (1973) *Law, Legislation and Liberty. Vol 1: Rules and Order*, London: Routledge.
von Hayek, F. A. (1979) *Law, Legislation and Liberty. Vol 3: The Political Order of a Free People*, London: Routledge.
Held, D. (1987) *Models of Democracy*, Cambridge: Polity Press.
Hobbes, T. (1968/1651) *Leviathan* (edited by C.B. Macpherson), Harmondsworth: Penguin.
Hunt, G. (1990) "The Development of the Concept Civil Society in Marx' Thinking", s 21–35, i Jessop, B. Malcolm-Brown (red.) *Karl Marx's Social and Political Thought. Critical Assessment. Vol 4: Civil Society, Ideology, Morals and Ethics.* London: Routledge.
Karlsson, N. (1993) *The State of State. An Inquiry Concerning the Invisible Hand in Politics and Civil Society*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis (Skytteanum).
Karlsson, N. (1990) "Det goda samhället – ett epifenomen", s 77–99, i *Det civila samhället. En antologi,* Göteborg: Timbro.
Keane, J. (1988a) "Introduction", s 1–31 i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*, London: Verso.
Keane, J. (1988b) "Despotism and Democracy", s 33–71, i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*, London: Verso.
Kolakowski, L. (1985) *Main Currents of Marxism. Vol 1: The Founders*, Oxford: Oxford University Press.

Kolakowski, L. (1977) "The Myth of Human Self-identity. The Unity of Civil and Political Society in Socialist Thought", s 27–48, i Kolakowski, L. & Hampshire, S. (red.) *The Socialist Idea. A Reappraisal* London: Weidenfeld and Nicholson.
Konrad, G. (1984) *Antipolitics*, London: Quartet Books.
Ljungberg, C-J. "En väg ur vanmakten", s 7–10, i *Det civila samhället. En antologi*, Göteborg: Timbro.
Locke, J. (1984/1691) *Two Treaties of Government*, London: Dent & Sons.
Mouzelis, N. (1992) "Social and system integration: Habermas' view", *British Journal of Sociology*, 43 (2), s 267–288.
Østerberg, D. (1988) *Metasociology. An Inquiry into the Origins and Validity of Social Thought*, Oslo: Norwegian University Press.
Paine, T. (1985/1791) *Rights of Man*, Hammondsworth: Penguin.
Parsons, T. (1937) *The Structure of Social Action*, New York: The Free Press.
Parsons, T. (1951) *The Social System*, New York: The Free press.
Parsons, T. (1971) *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Pelczynski, Z.A. (1984) *The State and Civil Society. Studies in Hegel's Political Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
Pelczynski, Z.A. (1988) "Solidarity and the Rebirth of Civil Society", s 361–380, i Keane, J. (red.) *Civil Society and the State*, London: Verso.
Perez-Diaz, V. (1978) *State, Bureaucracy and Civil Society*, London: MacMillan.
Pierson, C. (1984) "New Theories of State and Civil Society. Recent Developments in the Postmarxist Analysis of the State", *Sociology*, 18 (4), s 563–571.
Rau, Z. (1987) "Some Thoughts on Civil Society in Eastern Europe and the Lockean Contractarian Approach", *Political Studies*, 35, s 573–592.
Rupnik, (1988) "Totalitarianism Revised", s 263–289, i Keane. J. (red.) *Civil Society and the State*. London: Verso.
Taylor, C. (1986a) *Hegel*, Stockholm/Lund: Symposium.
Taylor, C. (1986b) "Focault on Freedom and Truth", s 69–102 i Couzen Hoy, D. (red.) *Focault: A Critical Reader*, Oxford: Blackwell.
Taylor; M. (1982) *Community, Anarchy and Liberty*, Cambridge: Cambridge University Press.
Taylor, M. (1984) "Social Order Without the State", i Hofferman, T. & van Maarseveen (red) *Law and Anarchism*, Montreal: Black Rose Books.
Therborn, G. (1976) *Science, Class and Society. On the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London: NLB.
Tocqueville, A. (1981/1840) *De la démocratie en Amerique* (two volumes), preface by F. Furet, Paris.
Tönnies, F. (1955/1887) *Community and Association*, London: Routledge.
Urry, J. (1981) *The Anatomy of Capitalist Societies. The Economy, Civil Society and the State*. London & Basingstoke: MacMillan.
Urry, J. (1982) "Some Themes in the Analysis of the Anatomy of Comtemporary Capitalist Societies", *Acta Sociologica*, 25 (4), s 405–418.
Walzer, M. (1991) "The Civil Society Argument", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 22, s 1–11.
Wolfe, A. (1989a) *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*, University of California Press.
Wolfe, A. (1989b) "Market, State and Society as Codes of Moral Obligation", *Acta Sociologica*, 32 (3), s 221–236.
Wood, E. (1990) "The Uses and Abuses of 'Civil Society", *Social Register* (Special issue on "The Retreat of the Intellectuals" edited by R. Miliband & L. Panitch).
Zetterberg, H. (1994) "Samhällssfärerna i historiens ljus", *Sociologisk Forskning*, 31 (2), s 63–85.

SUMMARY

Rolf Lidskog

Civil Society – Object of sociology or Concept in Politics?

This paper starts by investigating the different meanings and usages of the concept of "civil society." An overview singles out the two dominant perspectives in current discussions: the neoliberal and the neomarxist perspectives. Thereafter, the paper examines what sociologists mean when claiming that civil society is the object of sociological thought. A third perspective emerges here, namely civil society as the sphere in which social integration takes place. Attention is then turned to some critical remarks recently raised against the concept by Swedish sociologists, critizing it for being highly ambiguous and lacking analytical dimensions. This paper argues that this critique is misleading –it totally ignores the meaning of the concept put forward in the neomarxist perspective. I conclude that despite the fact that some of the meanings applied to the concept can be characerized as un-sociological, there are other meanings that fit very well with sociological thought.